

УДК 378.373.2.016

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ НАСТУПНОСТІ У НАВЧАННІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Порядченко Л.А.

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті запропоновано методичне забезпечення підготовки майбутніх педагогів до реалізації наступності в навчанні опису дітей 5-6-річного віку. Суть його полягає в усвідомленні майбутніми фахівцями змісту і значення подальшого поступового розвитку мовних навичок дошкільників продукувати описи; осмисленні істотних і формально-структурних ознак цього типу монологу. Подальше формування на цій основі мовленнєвих умінь доречно добирати точні мовні засоби для передачі ознак описуваного предмета, об'єктивувати опис як одиницю мови, здійснювати рефлексію та контроль над мовленням ровесників у формі опису, що в цілому забезпечує розвиток у дітей комунікативних і лінгвістичних умінь. У методиці визначено провідні педагогічні умови, виокремлено етапи (комунікативно-збагачувальний, когнітивний і рефлексивно-мовно-творчий), розроблено комунікативний, лінгвістичний і рефлексивний зміст навчання опису. Відібрано і оптимізовано методи, організаційні форми і засоби, які забезпечують реалізацію наступності у навчанні дітей шести років опису.

Ключові слова: наступність, опис, висловлювання, мовні навички, мовні вміння, рефлексія над промовою, об'єктивізація мови.

Постановка проблеми. Упровадження Державного стандарту початкової загальної освіти, Базового компонента дошкільної освіти в Україні та Концепції мовної освіти актуалізує проблему наступності в розвитку зв'язного мовлення дошкільників і молодших школярів засобами опису із урахуванням його мовностилістичного й контекстуального оформлення.

Уміння чітко, логічно і грамотно описати об'єкт чи подію, донести до співрозмовника певну думку, відстояти у словесній суперечці свою позицію – це справжнє мистецтво, яким володіє далеко не кожен з нас. У чому ж причина? А причина в тім, що, починаючи з раннього віку, дитину не навчали мистецтву живого слова, не заклали тієї мовної бази, якою вона могла б уміло користуватися під час висловлення своєї думки.

Як відомо, сенситивним періодом у розвитку мовлення дитини є період дошкільного дитинства та початкової школи. Отже, під час здобуття спеціальності «вчителя початкових класів» чи «вихователя дошкільного закладу» необхідним стає вирішення завдання професійного мовлення педагога, яке має бути взірцем для своїх вихованців, настільки досконалим, щоб дитина на прикладі педагога засвоїла всі особливості правильного, чіткого висловлювання.

Опис, за умов урахування в навчальному процесі всіх його особливостей, є досить важливим мовним засобом розвитку монологічного мовлення дітей, їхнього сприйняття, мислення та уяви. Так, за допомогою опису діти ще з дошкільного віку вчать розкривати ознаки предмета, знаходячи найбільш доречні образні слова, розрізняти суттєві й несуттєві ознаки предметів, явищ, дій; здобувають уміння і навички будувати своє висловлювання в певній описовій композиційній формі; оволодівають культурою почуттів, естетичним смаком. За допомогою опису дитина вчиться розуміти та використовувати у власному мовленні контексти, що передають значення статичності у вираженні подій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із основних принципів забезпечення безперерв-

ності освітньо-виховного процесу між дошкільним навчальним закладом і початковою загальноосвітньою школою є принципи наступності.

Важливу роль цього принципу в навчально-виховному процесі ДНЗ та початкової ЗОШ розкривають педагогічні дослідження Г.Б. Ананьєва, А.М. Кухти, О.Я. Савченко, А.С. Симонович, В.О. Сухомлинського, О.П. Усової, К.Д. Ушинського, С.Т. Шацького та ін., згідно з якими наступність трактується як «опертя на пройдене», подальший розвиток знань, умінь і навичок, у процесі якого набуті знання, вступаючи у нові зв'язки, закріплюються, зміцнюються; нові, включаючись до загальної системи, засвоюються свідомо й міцно. Наступність під час навчання рідної мови між ДНЗ та початковою ЗОШ визначається лінгвометодистами як зв'язок усякої нової справи з попередньою, коли вона спирається на неї і робить крок уперед [6]; як «погляд зверху вниз», зв'язок виучуваного із тим, що вивчене раніше.

Наступність у навчальному процесі забезпечує органічний перехід від минулого через сучасність до майбутнього, в результаті чого виконуються дві взаємопов'язані функції: забезпечується органічний зв'язок між цими трьома етапами навчання і одночасно готується здійснення майбутніх зв'язків, при цьому відбувається безперервний перехід кількісних змін у якісні, створюється динамічна рівновага в педагогічному процесі.

Проблематика навчання опису була предметом дослідження як у дошкільній, так і в шкільній лінгвометодиці. Так, зокрема, досліджено специфіку розвитку описового мовлення дітей дошкільного віку (В.В. Гербова, О.О. Зрожевська, С.В. Ласунова та ін.) та учнів початкової школи (О.П. Глазова, З.О. Доморацька, Л.М. Міненко, В.А. Собко, Г.І. Сорокіна та ін.), запропоновано варіативні методики навчання описового мовлення дітей дошкільного (М.М. Алексєєва, А.М. Богуш, А.М. Бородич, Н.В. Гавриш, Е.П. Короткова, Г.М. Ляміна, Є.І. Тихєєва, О.С. Ушакова, В.І. Яшина та ін.) та молодшого шкільного віку (Н.О. Будна, Н.А. Головань, Л.О. Варзацька, М.С. Вашуленко, Т.О. Ладженська, М.Р. Львов,

М.М. Наумчук, К.С. Прищеп, Н.Ф. Скрипченко, Г.О. Фомічова та ін.).

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Однак, у дослідженнях і методичних порадах недостатньо розкрито функціонально-сміслові особливості цього типу мовлення, його граматичні та структурні ознаки, роль у розвитку мислення і монологічного мовлення дитини, а це призводить до того, що вчителі та вихователі слабо володіють тим змістом мовного матеріалу, який необхідний для створення описових контекстів.

Відтак, не завжди пропонуються доречні методи, організаційні форми і засоби лінгвометодичного впливу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є, по-перше, висвітлення композиційних та мовно-стилістичних особливостей опису як одного з функціонально-сміслових типів мовлення; по-друге, представлення методики, яка забезпечить реалізацію принципу наступності в навчально-виховному процесі учнів початкової школи, вироблення в першокласників мовленнєвих умінь продукувати описи.

Завдання: розкрити особливості реалізації принципу наступності у навчанні дітей 5-6 річного віку опису, виходячи із компонентів методики навчання: мета, завдання, зміст, методи, організаційні форми, засоби; показати поетапність роботи над описом з дітьми старшого дошкільного та молодшого шкільного віку

Виклад основного матеріалу. У лінгвістиці існують різні трактування поняття «опис». Його розглядають або як особливу синтаксичну одиницю тексту, як складне синтаксичне ціле [5] або як функціонально-смісловий тип мовлення, що є його типізованим різновидом – зразок, модель монологічного повідомлення одночасних ознак предмета в широкому розумінні та таких, що мають для цього визначену мовну структуру [8], особливий вид монологічного висловлювання [7; 9]

У методиці описом називають тип тексту, який містить характеристичне повідомлення про факти, дії та явища, що існують водночас [1; 2; 3; 4; 6; 10]. Одночасність ознак в описі виражається тим, що в кожному описовому контексті дієслова використовуються в одному визначеному часі. Поєднання різних видо-часових форм дієслів в описі неприпустиме.

За допомогою опису можна розкрити особливості природних явищ, якостей людини, описати дію чи стан, тому цей функціонально-смісловий тип мовлення має кілька різновидів, зокрема: натюрморт, портрет, пейзаж, характеристика, інтер'єр. Лише в характеристиці допустиме зіставлення дій різночасового плану. Кожен із цих різновидів має свої структурні й мовностилістичні особливості, що надають йому своєрідної самобутності й виразності.

У пейзажі, як описовому жанрі висловлювання, перераховуються тимчасові і постійні чи узагальнені ознаки природи.

У текстах, що є описом природи, наявні обставини часу (*тільки-но, цілими днями, нині, іноді, потому, вечорами* і т.д.); видо-часові форми дієслів (*було тихо*). Особливість опису інтер'єру, порівняно з пейзажем, – статичність змісту. В такому описі зазвичай перераховуються пред-

мети-неістоти (меблі, предмети побуту і т.д.), які перебувають у стані спокою, створюючи своєю наявністю певні ознаки кімнати, приміщення чи обмеженого розмірами місця. Називати дію чи стан цих предметів не обов'язково, достатньо їх перерахувати. Тому тут використовуються номінативні та еліптичні види речень.

Опис портрета – це перерахування характерних зовнішніх рис людини: зовнішності, обличчя, одягу, стану. Ці ознаки можуть бути як постійними (опис обличчя, зовнішності), так і змінними (опис одягу, стану).

Опис зовнішності людини зазвичай виражається іменними частинами мови: іменниками, прикметниками, числівниками, прислівниками. У деяких випадках, переважно коли зображується стан і настрої людини, опис зовнішності може передаватися і дієсловами. Тоді ознаки виражаються із зовнішньо-змістовим навантаженням.

Відмінність між описом портрета та характеристикою виражається в тому, що в портреті описуються зовнішні ознаки (риси) людини, а в характеристиці розглядається внутрішній стан людини, особливості її характеру, поведінка.

Ознаки характеристики поділяються на два види. Перші складаються на конкретних фактичних даних (це може бути біографія людини з перерахуванням подій у її житті), другі – аналізують характер людини, її стан, поведінку і тому іноді потребують доказовості, прикладів. Цими властивостями характеристика має багато спільного з функціонально-смісловим типом мовлення – міркуванням, бо саме в ній тези потребують доведення. Відмінність їх у тому, що в міркуванні виражаються причинно-наслідкові відношення, які супроводжуються доведенням. У характеристиці доводити нічого не потрібно – тут просто наявна констатація фактів.

Натюрморт певною мірою подібний до опису інтер'єра. Він є поєднанням переліку і особливостей предметів побуту, овочів, фруктів та квітів, що знаходяться перед глядачем. Ознаки, що виражаються в натюрморті, – статичні. Мовними особливостями описів-натюрмортів є те, що вони складаються з називних, еліптичних та складно-сурядних речень. Наприклад: *«На столі – букет фіалок. У червоній мисці – кілька червонобоких яблук, що перекалені рожжевими соковитими черешнями та достиглими сливами. Скібка соковитого кавуна. Біля краю – серветниця, тарілка з виделкою та ножем. Чудовий апетитний вигляд має все це».*

Ще однією особливістю опису є те, що передати словами можна не тільки предмет чи явище, а й дію чи стан. У кожного з цих видів опису є свої структурно-стилістичні властивості, власний мовний матеріал. Наприклад, щоб передати стан людини чи природи, найчастіше використовують прислівники або неозначену форму дієслів (*Морозить. Вітряно. Сніжно* і т.д.). Для опису дії використовують словосполучення із прислівниками (*їздить швидко, говорить голосно*), або іменниками з прийменниками (*виїжджає з двору, сидить на стільці*). Кожен із цих типів використовують у своїй структурі всі різновиди текстів-описів.

Методика реалізації наступності в навчанні опису першокласників-шестиліток із урахуванням особливостей функціонально-сміслового

типу мовлення передбачає вдосконалення методичної системи навчання опису дітей 6-річного віку, зокрема:

- опертя на мовленнєвий досвід дітей продукувати описи, здобутий у дошкільному віці;
- поступальне продовження комунікативного й лінгвістичного розвитку дітей з подальшим удосконаленням їхніх мовленнєвих навичок, поступове ускладнення й оновлення комунікативного й лінгвістичного змісту навчання опису (уведення первісних знань про опис);
- трансформацію наявних у дітей мовленнєвих навичок у вміння на тлі знань про суттєві ознаки опису, їх використання у практиці мовлення;
- формування вмінь об'єктивувати мову та рефлексувати мовлення у формі опису).

Метою навчання опису дітей у першому класі з урахуванням вимог наступності є формування вмінь правильно висловлюватись.

Поставлена мета реалізується розв'язанням таких завдань:

- удосконалення мовленнєвих навичок аудіювання висловлювань-описів; збагачення мовлення синтаксичними конструкціями, які здатні утворювати описові контексти;
- активізація в усному мовленні дітей доречних лексикограматичних засобів, характерних для опису;
- формування вмінь аудіювання описів, спостереження за специфікою мовного матеріалу та первісних елементарних знань про опис як функціонально-смысловий тип мовлення, його структуру;
- навчання дітей об'єктивувати опис як метамовну одиницю і розвиток умінь рефлексувати описи як найвищу одиницю мовлення.

Реалізація наступності у змісті відповідно до мети і завдань навчання опису дітей шестирічного віку має відбуватися за такими блоками: *комунікативний* – мовний зміст формування у дітей навичок і вмінь будувати висловлювання-описи в усній формі, правильно добираючи словосполучення і речення; *лінгвістичний* (у ньому визначено суттєві, формально-структурні ознаки) – зміст здійснення метамовної роботи щодо опису як необхідної умови для його об'єктивації і подальшого формування мовленнєвих умінь; *рефлексивний* – зміст первинного формування умінь будувати текст.

Виокремлення трьох змістових блоків передбачає і відповідне кожному з них застосування своїх методів навчання. Вони дібрані з урахуванням специфіки засвоєння мови: або практичного, емпіричного, неусвідомленого шляху, характерного для оволодіння мовленнєвими навичками; або практико-теоретичного, довільного, усвідомленого, метамовного шляху, притаманного опануванню лінгвістичних знань і комунікативних умінь.

Із практичних (дотеоретичних) методів пропонуємо бесіди, перекази, мовленнєві дидактичні ігри, лексичні вправи, вправи на побудову текстів тощо, які використовуються для удосконалення навичок висловлюватись за конкретним типом.

Із практично-теоретичних методів ефективними є такі: спостереження над реченнями, словосполученнями, над структурою; мовний аналіз, синтез, моделювання композиції, порівняння різних типів висловлювань, співставлення, абстрагуван-

ня, класифікація мовних одиниць, виокремлення суттєвих ознак тощо. Усі вони сприяють осмисленню дитьми сутності опису, його об'єктивації; усвідомленню специфіки мови, мовленнєвого досвіду; формуванню мовленнєвих умінь.

Серед інформаційно-рецептивних методів виділяють такі: пояснення педагога, читання творів із аналізом їх змісту, структури, бесіди узагальнювального характеру тощо.

Репродуктивні методи: вправи, дидактичні ігри сприяють формуванню в дітей умінь аналізувати текст із наступним виокремленням мовних одиниць. Евристичні бесіди використовуються для осмислення й усвідомлення дитьми суттєвих ознак опису, наприклад: *Що означає описувати? Що можна описати? Із чого ми починаємо описувати? Про що говоримо всередині опису, а про що в кінці?*

Дослідницькі методи вчать дітей бути «маленькими дослідниками», які самостійно чи під керівництвом педагога будують різні види описів, добирати відповідний, доречний синтаксичний мовний зміст, об'єктивувати цей тип монологу як одиницю мови, контролювати висловлювання однопітків та рефлексувати власне мовлення.

Важливо, щоб методи навчання були дібрані з урахуванням комунікативного й лінгвістичного досвіду дітей, специфіки імпліцитного й експліцитного характеру їхніх знань про мову, емпіричного й наукового шляхів засвоєння мови та особливостей удосконалення мовленнєвих навичок і початкового формування мовленнєвих умінь. У цілому це забезпечить реалізацію принципу наступності у навчанні.

Реалізація наступності в організаційних формах навчання опису проявляється у використанні їх з поступовим ускладненням. Починати слід із звичних для дітей дидактичних ігор, що побудовані на мимовільних процесах, і поступово переходити до форм, які потребують від першокласників довільності. Серед організаційних форм навчання у методиці виділяють такі: групові (уроки, спостереження, дидактичні ігри, екскурсії тощо), тематичні, інтегровані, комплексні. Індивідуальні форми роботи з дітьми застосовуються тоді, коли дитині потрібна допомога. Їй пропонується виконати вправи та завдання в індивідуальному порядку, під постійним контролем і коригуванням процесу оволодіння вміннями будови описів. За необхідності індивідуальні форми роботи з дітьми використовуються і в позаурочний час.

Наступність у використанні засобів навчання полягає в поступовому ускладненні мовного матеріалу (словосполучення, речення, тексти), дидактичного (загадки, прислів'я, казки, приказки), наочного (підручники, книги для позакласного читання, предметні та сюжетні картини, предмети, іграшки, об'єкти довкілля), ТЗН. Ці засоби сприяють оптимізації навчального процесу, розвитку комунікативних умінь, усвідомленню особливостей структури й істотних ознак різних видів опису.

Роботу за даною методикою необхідно здійснювати у три етапи. Зміст цих етапів реалізується на кожному уроці, що забезпечує єдність лінгвістичних знань та комунікативних умінь і навичок, доступність і поступовість введення нового змісту навчання.

На *комунікативно-збагачувальному* етапі формування мовленнєвих навичок дітей відбувається з урахуванням видів опису (портрет, пейзаж, характеристика, натюрморт, інтер'єр, опис дії, стану природи чи людини), обсягу опису (5-6 речень), кількості мікротем (3-4) та ступеня їх розгорнутості, інформативності (усіх якісних ознак), синтаксису зв'язного цілого і граматичних способів міжфразового зв'язку (займенниковий, числівниковий зв'язок, синонімічна заміна тощо), синтаксичних особливостей описів, характерних для них словосполучень та речень.

Когнітивно-збагачувальний етап навчання дітей спрямований на усвідомлення дітьми змісту поняття «опис» як тексту, висловлення, осмислення його як одиниці мови за істотними ознаками, об'єктивації і початкового оволодіння цим терміном, тобто здобуття експліцитних знань.

На *мовленнєво-творчо-рефлексивному* етапі навчання дітей передбачає формування умінь рефлексувати опис як особливу одиницю мов-

лення з початковим формуванням умінь обирати і вживати доречні, найефективніші мовні засоби, що адекватні цьому типу мовлення, вмінь контролювати й оцінювати власне мовлення й мовлення однокласників.

Висновки. Враховуючи всі особливості різновидів текстів та методичні рекомендації щодо реалізації принципу наступності в навчанні дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку опису, зазначимо, що використання методики реалізації наступності в навчанні опису дітей дошкільного та молодшого шкільного віку сприяє засвоєнню дітьми особливостей будови та побудови опису як функціонально-смыслового типу мовлення, його синтаксичних та композиційних особливостей; усвідомленню використанню шестирічками адекватних мовних засобів для створення описових контекстів; формуванню в дітей умінь об'єктивувати опис як один із видів монологу та здійснювати рефлексію над мовленням у формі опису.

Список літератури:

1. Богуш А.М. Методика навчання дьтей української мови в дошкільних навчальних закладах [Текст]: підруч. Для студентів ВНЗ / Алла Богуш. – 2-ге виб., допов. і перероб. – К.: Слово, 2014. – 437 с.
2. Богуш А.М. Перші кроки грамоти: передшкільний вік [Текст]: навч. посіб. / Алла Богуш, Наталія Маліновська. – 3-є вид. – К.: Слово, 2016. – 420 с.
3. Вашуленко М.С. Методика навчання української мови в початковій школі: навч. – метод. посібн. для студ. вищих навч. закладів / за наук. ред. М.С. Вашуленка. – К.: Літера ЛТД, 2011. – 364 с.
4. Калмикова Л.О. Теоретичні основи й шляхи вдосконалення методики мовленнєвої підготовки дітей до школи / Л.О. Калмикова // Початкова школа – 2001. – № 2. – С. 10-13.
5. Кожин А.Н. Функциональные типы русской речи: Учеб. пособие для студ. / А.Н. Кожин, О.А. Крїлова, В.В. Одинцов – М.: Высшая школа, 1982. – 223 с.
6. Львов М.Р. Преемственность и перспективность в обучении родному языку / М.Р. Львов / – М.: Педагогика, 1982. – 168 с.
7. Наумова Т.Н. Роль языка в процессе социализации ребенка // Ю.А. Сорокин Проблемы психолінгвистики. – М.: Наука, 1975. – 204 с. – С. 125-130.
8. Нечаева О.А. Функционально-смысловые типы речи (описание, повествование, рассуждение) / О.А. Нечаева / – Улан-Удэ, 1974. – 214 с.
9. Солганик Г.Я. Синтаксическая стилистика. Сложное синтаксическое целое: Учеб. пособие для студ. – М.: Высшая школа, 1991. – 182 с.
10. Ушинський К.Д. Рідне слово / К.Д. Ушинський // Вибр. пед. твори: У 2 т. – К.: Рад. шк., 1989. – 192 с.

Порядченко Л.А.

Киевский университет имени Бориса Гринченко

ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ К РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПА ПРЕЕМСТВЕННОСТИ В ОБУЧЕНИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО И МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация

В статье предложено методическое обеспечение подготовки будущих педагогов к реализации преемственности в обучении описанию детей 5-6-летнего возраста. Суть его заключается в осознании будущими специалистами смысла и значения дальнейшего поступательного развития языковых навыков дошкольников производить описания; осмыслении существенных и формально-структурных признаков этого типа монолога. Дальнейшее формирование на этой основе речевых умений уместно подбирать точные языковые средства для передачи признаков описываемого предмета, объективировать описание как единицу языка, осуществлять рефлексію и контроль над речью сверстников в форме описания, что в целом обеспечивает развитие у детей коммуникативных и лингвистических умений. В методике определены ведущие педагогические условия, выделены этапы (коммуникативно-обогащающий, когнитивный и рефлексивно-культурно-творческий), разработано коммуникативное, лингвистическое и рефлексивное содержание обучения описанию. Отобраны и оптимизированы методы, организационные формы и средства, которые обеспечивают реализацию преемственности в обучении детей шести лет описанию.

Ключевые слова: преемственность, описание, высказывания, речевые навыки, речевые умения, рефлексия над речью, объективация языка.

Poriadchenko L.A.

Borys Grinchenko Kyiv University

PREPARATION OF FUTURE TEACHERS TO IMPLEMENT THE PRINCIPLE OF CONTINUITY IN TRAINING CHILDREN OF PRESCHOOL AND YOUNG SCHOOL

Summary

The article proposes methodical support for the preparation of future teachers for the realization of continuity in teaching the description of children of 5-6 years of age. Its essence lies in the understanding by future specialists of the meaning and significance of the further progressive development of the language skills of preschoolers to produce descriptions; understanding of the essential and formal-structural features of this type of monologue. Further formation of verbal skills on this basis is appropriate to select the exact language means for conveying the characteristics of the described object, to objectify the description as a unit of language, to exercise reflection and control over the speech of peers in the form of a description that, on the whole, ensures the development of communicative and linguistic skills in children. In the methodology, the leading pedagogical conditions are defined, the stages (communicative-enriching, cognitive and reflexive-cultural-creative) are singled out, communicative, linguistic and reflexive content of teaching is described. Methods and organizational forms and means that ensure the realization of continuity in the teaching of children of six years are described and optimized.

Keywords: continuity, description, statements, speech skills, speech skills, reflection over speech, language objectivization.